

KERTINĖ
PARAŠTĖDar apie „Lietuvos kovų
ir kančių istoriją“

112 SSRS MT 1949 m. sausio 29 d. nutarimas „Dėl buvusių su šeimomis, nelegaliai gyvenančių, nukautų per ginkluotus susirėmimus ir nuteistų banditų bei nacionalistų šeimų, legalizuotų banditų, tebetiesiančių priešais veiklą, ir jų šeimų, taip pat represuotų banditų taktininkų šeimų išskeldinimo iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijos“

Maskva, Kremlius, 1949 m. sausio 29 d.

[...]
SSRS ministrų taryba NUTARIA:
[...]

8. Įpareigoti SSRS prekybos ministeriją (dr. Žavoronkov'ą) per geležinkelio buferius pasirūpinti karštu maistu išskeldinamųjų ešalonams, mokėti iš lėšų, SSRS vidaus reikalų ministerijai skirtų [...].

9. SSRS sveikatos apsaugos ministerija (dr. Smirnov) privalo kiekvienam išskeldinamųjų ešalonui skirti po vieną medicinos gydytoją ir po dvi medicinos seseris su pakankamai vaistų ir tvarsliavos medicininei pagalbai išskeldinamiesiems keliuose teikti.

10. Įpareigoti Jakutijos ASSR ministrų tarybą, Krasnojarsko ir Chabarovsko kraštų, Omsko, Novosibirsko, Tomsko ir Irkutsko darbo žmonių deputatų tarybų vykdomuosius komitetus teikti paramą SSRS vidaus reikalų ministerijai įkurdinant išskeldinamuosius ir tvarkant jų ūkį bei būitį, taip pat esant reikalui, steigti invalidų ir senelių namus, kuriuose būtų įkurdinami vieniši invalidai ir seneliai iš atvykusių išskeldinamųjų, skirti lėšų šiems namams steigti ir išlaikyti.

SSR Sąjungos ministrų tarybos pirmininkas

J. STALIN

SSRS ministrų tarybos reikalų valdytojas

J. Čadajev

Lietuvos kovų ir kančių istorija, t. I (Vilnius, 1994), p. 303, p. 305.

„Tremiamųjų saugojimui buvo paskirti traukinio palydovai jau su „stažu“ – patys aršiausi sadistai. Jie buvo ginkluoti automatais, šautuvais su durtuvais ir dresiruotais vilksniais. Be to, turėjo specialiai pagamintus medinius kūjelius žmonėms mušti.

Kūjelio kotas maždaug 1.20 m. ilgio. [...]

Juo ilgesnė kelionė, juo sunkesnės kančios dėl stokos vandens. Kaliniai uždaryti tvankiuose vagonuose ir neturėdami vandens atsigeriti, ranką iškišę pro užkalto vagono langelio plyšius, ėmė gremžti nuo vagono stogo kabančius suodinus ledų varveklis ir gelbėtis nuo troškulio. Bet nuo to ėmė sirgti viduriavimu. Traukinys retkarčiais sustodavo, bet niekas jau netikrino, ar kas nepabėgo, ir nesiteiravo, ar turite ką valgyti ir vandens atsigeriti. Taip kankindamiesi privažiavome Novosibirską. [...]

Mūsų „butas“ atrodė panašus į kokią pašūre. Dūrys neužsidaro, grindys pusiau išluptos, langų stiklai apdaužyti, o šaltis mus pasitiko apie –25° C. Buvusi krosnis apgriauta, vandens nėra. [...] netrukus kaliniai pradėjo sirgti, dažniausiai dezinterija. Ir ne tik sirgti, bet ir mirti. Manau, kad daug kas susirgo nuo vagono čiulptų nuodingų varveklų, kuriuos laužavo nuo vagono stogo. O gal ir nuo ištirpinto sniego nešvaraus vandens. [...]

Jokio daktaro, jokios pagalbos ir jokių vaistų nėra. Tą patį bjaurų vandenį reikia gerti ir valgyti ir sveikiems, ir ligoniams. Tai gi susirgęs jau esi pasmerktas mirti. Būdavo šurpu vaikščioti pro stirtą nuogų lavonų. Pasižiūrėjęs visada pagalvoji, kad ryt ar poryt ir tu čia gulėsi“.

Stanislovas Andriusis *18 parų po žemę* (Kaunas, 1991), pp. 143-148.

Iš šių dviejų ir giminingų, ir drauge priešų citatų galima nuvokti, kodėl karštis kilęs dėl šios knygos išleidimo atrodo nemažėja, o vis kyla, aprepdamas vis didesnes geografines teritorijas (Kanados *Tėviškės žiburiai*, Cleveland'o *Dirva*, Čikagos *Draugas*, Akiračiai, *Lietuvių balsas*, *Laisvoji Lietuva*, New York'o *Darbininkas*, Vilniaus *Naujasis dienovidis*, *Lietuvos aidas*). Atrodo, nesulaukta tik pagrindinio šios knygos organizatoriaus, Pasaulio Lietuvių Bendruomenės pirmininko Broniaus Nainio paaiškinimo (bent dar neteko skaityti). Tai, ką randame

(Nukelta į 2 psl.)

Aleksandras Stulginskis Sibiro lageryje (1941–1942)

ALFONSAS EIDINTAS

(Šiame numeryje tęsiame ištrauką iš istoriko Alfonso Eidinto spaudai paruoštos monografijos „Aleksandras Stulginskis. Lietuvos prezidentas – Gulago kalinys“ rankraščio spausdinimą, kurių pirmoji – „Kraslago kalinys iš Lietuvos“ buvo įdėta 1994 m. vasario 12 d. numeryje. Dr. Alfonsas Eidintas yra dabartinis Lietuvos ambasadorius JAV.)

1. Beteisis kalinys

Apie tolesnį Aleksandro Stulginskio likimą galime sužinoti tik iš KGB archyvo bylos. Joje yra ir iš Stulginskio išvogtas jo lagerio dienoraštis, kuriame nurodytas Stulginskio adresas: „Tugač sk. Belaja Rečka Krasn. kraja, Sajaniskij raj. Ačinskoje Sejanskoje pošt. otd., pošt. jaštik 235/4“. Be abejonės, Stulginskis pateko į Rešiotų lageryų sistemą, NKVD užšifruotą skaičiumi 235.

Stulginskio 1941 metų dienoraštyje yra išlikę įrašai nuo rugpjūčio vidurio. Juose domiuoju gyvybinės problemos, su jomis susidūręs ilgos kelionės išsekintas kalinys (kadangi dienoraščio lietuviškojo originalo KGB byloje nerasta, naudosimės tik rusiškuoju 1941 m. spalio 17 d. Kogano vertimu. Jis įsėgtas į Stulginskio tardymo medžiagą – A.E.).

Nuo išsekimo, oro permainos ir sunkaus darbo rugpjūčio viduryje Stulginskis susirgo. „Pirmas susirgimas – nuo lietaus ir drėgmės ėmė tinti rankos, grįžus namo, ėmė krėsti šaltis, parodžiau rankas komendantui, – Pažiūrėsim, kas bus rytoj“. Atsišaukiau į eilę (matyti, gydytinų kalinių – A.E.). Vėl kreipiausi į komendantą. „Dar ko, juk rankos nuo sutinimo nesprogs“, – buvo komendanto atsakymas. „Išėjau į darbą – nėra jėgų“, – išrašo dienoraštyje.

Stulginskis jau išsekęs – atneša tris kibirus vandens ir jėgų nebėka. Pranešė vyresnybei, kad serga ir atsigulė. Gulė geriau, tačiau vakare vėl ėmė krėsti šaltis. Grįžus vyrams iš darbo, ėjo komendantas prašyti vaistų. Iš pradžių komendantas sakė, kad jų neturi, paskui, kad turi, tačiau neturi teisės jų duoti. Pamatavo temperatūrą – 39.1°. Naktį klejojo, – visiškai sugedo skrandis, paleisti viduriai. Tas pats kitą dieną. „Maitinimas iš senų supuvusių agurkų ir česnako bei juoda duona, – tai viskas, toks maistas man yra nuodai“, – pažymi dienoraštyje Stulginskis.

Rugpjūčio 16 ir 17 dieną maisto visai nėra, kaliniai badauja. Tiesa, tam tikra paguoda – rugpjūčio 17 dieną paskelbta poilsio diena. Tai pirmą kartą po atgabenimo į Kraslagą. Nepaisant to,

Lietuvos Steigiamojo Seimo pirmininkas Aleksandras Stulginskis 1920 metais.

lagerio valdžia verbuoja savanorius kasti bulvių.

Poilsio dieną kaliniai tvarkosi. „Visa mūsų bendruomenė pradėjo užsiimti savo reikalais, skolinosi vienas pas kitą adatas, siūlus ir gabalėlius medžiagos lopams, – valdiško nieko neduoda...“

Praėjus nuo susirgimo keturioms dienoms, rugpjūčio 18 dieną atėjo gydytojas – sanitaras, davė kažkokių miltelių, pažadėjo pakalbėti su viršininku. „Taip viskas ir baigėsi. Skurdas“, – pažymi Stulginskis.

Lagerio aprūpinimas aiškiai sutrikęs. „Produktų nebėra net administracijai, ir jai teks maitinti pusiau supuvusia žuvimi, kaip ir kaliniams. Trūksta žibalo – [pranešta, kad] daugiau nebūs...“

Sargyba pranešė, kad bus krata. Kalinius apėmė baimė, gali netekti paskutinių daiktų ar paslėpto maisto. „Mano portfelioje svetimas termometras, nes mano paėmė, bijau, kad nepaimtų. [Per kratą] aš gulėjau, atsargiai ištraukiau [termometrą] iš portfelio ir įsidėjau į... – pasirodė, kad ieškojo peilių ir apskritai aštrių daiktų, akmenų, o radę išmetė per tvorą, grasino“.

Aleksandro Stulginskio dienoraštis patvirtina, kad sovietinė sistema, išgudinta karo su Vokietija, pradėjo dar labiau griežtinti lageryų režimą. Ne visi kaliniai veržėsi į frontą kovoti su vokiečiais. Nesekminga karo pradžia paveikė ir kalinius, ir administraciją. Kaliniai pasidare drąsni, tarp jų išryškėjo atviresnės antisovietinės nuotaikos, pasitaikė atvirų grasinimų, protestų, pasipriešinimo atvejų. Pastebėta moralinio kalinių susivienijimo, tarpusavio pagalbos reiškinių. Iš pradžių administracija atrodė pasimetusi ir neužtikrinta, mažiau kėlė kaliniams reikalavimų. Administracija bijojo masinio pasipiktinimo, maištų, sukilimų, puikiai suvokė savo bejėgiškumą kalinių neramumų atveju. Matyt, pirmoji administracijos savaugos akcija ir

Lietuviai būriavosi ir aptarinėjo ne tik SSRS – Vokietijos karo, bet ir lagerio vidaus reikalus. Maisto produktų kokybė ir kiekybė „kasdien vis blogėja, vietoje 58 gr. žuvies – 29 gramai kruopų, trūksta žuvies, kruopų, riebalų, druskos ir t.t., dargi turint Tugačiuose savo pagalbinį ūkį negali atvežti bulvių, kažkokia pas juos netvarka“, – išrašys rugsėjo 9 dieną Stulginskis. Nuejus pas gydytoją, kažkas iš kalinių pavogė jo duonos porciją ir vieną katiliuką bulvių.

Gavo NKVD laikraštėlį. Perskaitė. Pagal jį, „NKVD leidžiamas laikraštėlis skleidžia savo įtaką...“ Tokia pastaba lagerio dienoraštyje pavojinga. Tačiau Stulginskis nieko neįtardamas ir toliau elgiasi neatsargiai.

Tuo metu lenkų brigados lageryje kaliniai T. Polosa ir I. Gaibutovičius parašė parodymus (faktiškai skundus), kad lietuviai lageryje kalba, jei SSRS pralaimės Vokietijai, kaliniai bus išlaisvinti. Jie neva pastebėjo lietuvių susirinkimą, kuriame Stasys Šilingas pasakė aštrią kalbą. Šito Stulginskis, žinoma, net nenutuokė. Jis su draugais svarstė galimybę tapti lagerio pirtininku. Skalbiklos darbininkas jam pasiūlė organizuoti kalinių apskutimą ir pirties šildymą. Tai žymiai lengvesnis ir Stulginskio amžiui labiau priimtinas darbas.

Dienoraštyje įrašo visai paprastą dalyką: „Kalbėjau su prof. Tamošaičiu, Čapliku ir Stanišausku – jie visi sutinka su mano išvadomis. Įvykiai – sargybai įsakytą įtaisyti langines, griovius ir pastatyti kulkosvaidžius lageryje apsaugai! Dr. Tamošaitis pasakė, kad reikia pakentėti – laikas dirba mūsų naudai...“

Kitą dieną – ypatingas atvejis lageryje gyvenime – brigada išsiriavo darbu, dargi davė produktus ir... laukė visą valandą, antrą – į darbą jų nevarė. Vyko patikrinimas, po to vėl nevarė į darbą. Visi spėjo, kad visa tai galeto reikšti, pasakoję sapnus, juos aiškino. „Ir aš pirmą kartą sapnavau Aldoną ir mamą – juokėsi abi patenkintos – kaip paaiškinti šitą sapną nežinau, nuotaika negera“.

Nuotaika ir negalėjo būti gera, nes sargyba apie lagerį rausė apkasas, „langines prikalė, dabar staiga neišleidžia į darbą, juk tai

ką nors turi reikšti! – pasizymės Stulginskis dienoraštyje.

Kas gi atsitiko Gulage, kas dėjos 1941 metų rugsėjo pradžioje Kraslage, jei paprastai kaliniai pastebėjo tokius pasikeitimus savo stovyklose?

SSRS, pasiekusi pergale prieš Suomiją, užėmusi vakarų Ukrainą ir vakarų Baltarusiją bei 1940 metais okupavusi Baltijos valstybes, Gulago archipelagą papildė naują darbo jėgą – kaliniais iš okupuotų kraštų. Tie kaliniai tvirtai tikėjo, kad kils karas, nepaisant net SSRS-Vokietijos draugystės sutarties ir prasidėjusio glaudaus bendradarbiavimo. Kilus karui, daugelis kalinių tikėjosi būsią greitai išlaisvinti. Vakariniai lageriai laukė vokiečių išvadavimo, o rytiniai – japonų, nors SSRS su Japonija dar nekariavo. Karo pradžią visi siejo su bolševikų valdymo pabaiga.

Po Molotovo 1941 m. birželio 22 d. kalbos per radiją, kur jis buvo priverstas pranešti apie karo pradžią, kaliniai buvo sukrėsti. Lagerių valdžia skubiai buvo iškvietusi į sričių partijų komitetus. Lageriai buvo netrukus paversti į karo padėtį. Sustiprinti postai, sudarytos manevrinės grupės, galinčios ir pajėgiančios skubiai likviduoti galimus neramumus.

Pagal savo planą, operatyvinis čekistų skyrius pradėjo ypatingoje įsikiatoje esančių kalinių areštus. Kalinių buvo prikimšti izoliatoriai. Jų laukė represijos. Kaliniai įsiaudrino, pakilo noras priešintis. Ypač tai bauginio lagerių administraciją, apsaugą ir operatyvinius čekistų skyrius.

Ant barakų sienų ir ant tvorų rytais pasirodydavo užrašai: „Šalin sovietų valdžią!“, „Mirtis Stalinui!“, „Tegyvuoja laisvė!“, „Nesipriešinkite išvadotojams!“¹². Pylėsi praeikimiai Stalinui ir komunistų partijai. Tokie reiškiniai buvo labai dažni.

Tiesa, lageriuose atvirų riaušių ar sukilimų nebuvo. Iš peties dirbo operatyviniai čekistų skyriai, kalinius tiesiog pritrenkė masiški areštai, represijos. Jas čekistai vykdė netgi demonstratyviai. Tai turėjo paralyžuoti kalinių pasipriešinimą.

Slaptųjų agentų skundai ir pačių kalinių pranešimai nuklojo operatyvinių čekistų įgaliotinių stalus. Juos visus ištirti nebuvo laiko, areštuodavo visus, ką tik įtardavo, kas buvo apskustas.¹³

Susiformavus tokiai psichologinei aplinkai, čekistai gavo T. Polosos, P. Dubanevičiaus ir J. Gaibutovičiaus pranešimus apie lietuvių telkimąsi ir tikėjimą Vokietijos pergale.

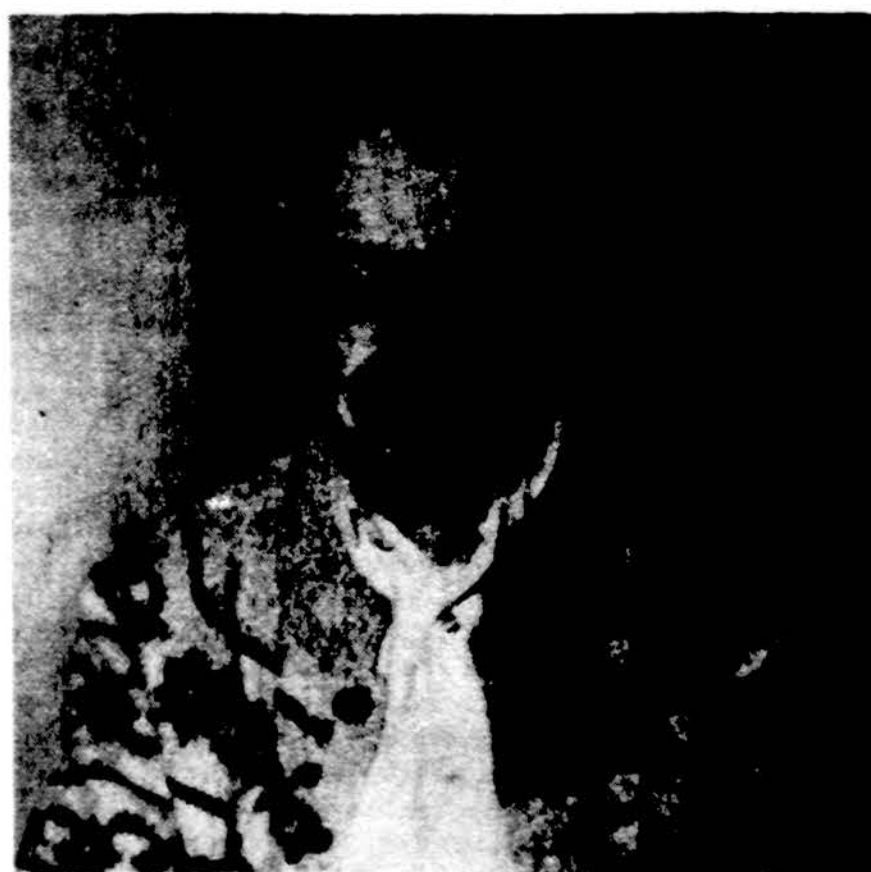
Rugsėjo 22 dieną Stulginskis išrašė naujame dienoraštyje (2-ame bloknote): „Didelė nelaimė – dinga mano dienoraštis – rasti nėra galimybių“. Dingio miniatiūrinis bloknotelis – dienoraščio pirmoji dalis. Iš tiesų Stulginskis surasti jo negalėjo, nes čekistų operatyviniame skyriuje jį iš lietuvių ir rusų kalbą jau vertė Koganas.

Stulginskis stebėjo, kaip iš lageryje išvežė lenkus, atvirai jiems pavydėjo. Patys lenkai tiksliai nežinojo, kodėl ir kur juos veža. Visus domino padėtis fronte, „neturint galimybių gauti tikslūs duomenis, iš pirmo jų neišlauši“ (šiuos žodžius Stulginskio dienoraštyje).

(Nukelta į 2 psl.)

Šiame numeryje:

„Lietuvos kovų ir kančių istoriją“ svarstant • Dvi ištraukos iš Alfonso Eidinto monografijos „Aleksandras Stulginskis. Lietuvos prezidentas – Gulago kalinys“ • Antano A. Jonyno eilėraščiai

Paskutinė Aleksandro Stulginskio nuotrauka.

Aleksandras Stulginskis Sibiro lageryje

(Atkelta iš 1 psl.)

raštyje čekistai pasibraukė — A.E.). Toliau Stulginskis, vis dar nieko neįtardamas, rašė: „Vakar atkakliai klausiau V., iš kokių samprotavimų jis itaria Armijos (Raudonosios — A. E.) sutriuškinimą“. „Jie turi susijungti maždaug prie Volgos. Idomūs duomenys...“, — rašo jis, pasiskunddamas V., kad nėra šiltų daiktų. V. ramiai atsakė, jog atėjus šalčiams bus galima jau pasveikinti vienas kitą... „Eina gandai, jog Sibire daug karių dezertyrų ir apskritai pabėgėlių. Be to, D. pasako, jog Kijevas ir Tula užimti. Idomu, kad ta žinia atėjo iš dviejų šaltinių tą pačią dieną“, — užrašė rugsejo 23 dieną¹⁴.

Rugsejo 28 dieną lageryje vėl krata. Sklido gandai, jog sargyba atimines daiktus. „Kratą darė viršininkai ir kareiviai, išbarstė arbatą, paėmė pinigų. Didelė nelaimė“. Tai tik preliudija. Po kelių dienų buvo suimti Lietuvos kariuomenės karininkai — Mykolas Gedgaudas ir Kazys Pamarneckas. Nežinia, kur išvežė. Manoma, kad ir kitus išves.

Suėmus karininkus, lietuviai turėjo sunerimti, tačiau iš Stulginskio dienoraščio neišsiskiria, kaip jie reagavo. Spalio 4 dienos įrašai ramūs: „Vakar skrido didelė grupė žmonių, kada gi mes taip skrisime? Tikriausiai greitai ateis šalčiai. Šiandien mus aplankė dideli viršininkai, kelemė reikalavimus — nieko. Kalbėjome apie šeimas, maistą, rūbus...“¹⁵. Žinoma, visus domino fronto linija, kalbama, jog jau užimta Poltava. „Vėl kelemė maisto ir rūbų klausimą — be rezultato“.

Kilo nesutarimai tarp lietuvių — sučiuptas „savas“ vagis. Vieni jį puolė, kiti užstojo. Atėjo V. ir pranešė Stulginskiui, jog girdėjęs, kad bolševikai paskelbė religijos laisvę, lenkai ir toliau bus paleidžiami, lietuviai taip pat gaus laisvę. Visi pralinksėjo, kalbėjo tik apie išvažiavimą. „Vienas žodis ir tiek džiaugsmo!“ — pasižymi Stulginskis. Spalio 13 dieną Stulginskis vėl negalavo, skaudėjo skrandis, nebuvo apetito. Tačiau nuotaiką pataisė kalinių fotografavimas. Visi tuojuo pagalojo, kad ir lenkus prieš išvežimą fotografavo, nors — „G. pasakė, kad tai visai paprastas dalykas“¹⁶.

Spalio 14 dieną Stulginskis savo dienoraštyje „pažymi“ suaktį — jau keturi mėnesiai nelaisvėje. Nuotaikos lageryje vėl nekokios — visur pesimizmas. „Ar ilgai dar reikės laukti išlaisvinimo?“

Spalio 15 dieną sužino įdomią naujieną — K. papasakojo, kad Londone skubiai sudaryta Petro Klimo vadovaujama Lietuvos vyriausybė. Tai esą pranešė vokiečių radijas. K. nuomone, ši vyriausybė gal padės išlaisvinti lietuvių politinius kalinius. „Vėl naujos svajonės ir viltys“. Ir toliau: „Aš vis dar guli, skausmai didėja. Nėra galimybės laikytis dietos. Be juodos duonos nieko negalima gauti. Pusiaubaltos duonos čia nėra, jau seniai... Baisus pesimizmas, nėra jokių duomenų, kas ir kaip dedasi. Baisiausia tai, jog kiekvienas bijo žodį pasakyti, kad nepapultų“ [i NKVD nagus — A. E.]

Duonos kaliniai gaudavo tik 400 gramų, bet ji blogai iškepta. Kaliniai badaudavo ir gaudami 700 gramų diena, tad dabar buvo tik beveik pusė tos normos. „Drebuls sukrečia iš baimės, kai prisimenu savo atsargas — na ką, jeigu badauti, tai visiems kartu. Atrodo, kad mums čia paruoštos kapinės...“ — visai minorinis spalio 16 dienos įrašas Stulginskio dienoraštyje¹⁷.

Iš senųjų kalinių naujokai sužinojo, kad praėjusių metų žiemą

Lietuvos Krikščionių demokratų partijos Steigiamajame Seime frakcijos prezidentas (iš kairės) Z. Starkus, Aleksandras Stulginskis, kun. M. Krupavičius, kun. V. Jurgutis, S. Starkauskaitė, dr. J. Purickis ir J. Vailokaitis.

mirė ketvirtadalis kalinių. „Siemet mūsų maitinimas blogas ir vis blogėja, galima pranašauti, kad mirs dar daugiau. O gal įvyks permaina?“ — viliasi Stulginskis. Tačiau pasitvirtino patys juodžiausi jo nuogastavimai. Kitas tremtinys, buvęs žymus LVLS veikėjas, kelių Lietuvos Seimų narys — Z. Toliušis yra užrašęs pulkininko Jašinsko, kalėjusio su Stulginskiu, pasakojimą apie tolesnį lietuvių likimą Kraslago 7-ame punkte: „Stovykloje salygų buvusios labai sunkios: darbas neįprastas, nepakeliamai sunkus, maistas labai menkas, nepakankamas, draubūčiai prasti, nepritaikyti prie vietos klimatinės salygų. Buvusi ilga, žiuri žiema. Per porą metų dauguma lietuvių išmirė. Iš stovyklose laikomų 2.500 lietuvių beliko tik 400. Vėliau dalį buvusių lietuvių ministrų iš stovyklos išvežė“¹⁸.

Kasdien keičiasi lagerio kalinių nuotaika. Spalio 19 dieną kalinius vėl fotografavo ir vėl nuotaika pagerėjo: „Vaziuosim, vyručiai, namo. Viršininkas tai vienam, tai kitam kartoją, kad greitai išeisim į laisvę...“ Kančina ir sapnai: „Labai dažnai sapnuoju Onutę, Aldutę labai retai“. Spalio 22 dieną vėl prasideda baisūs skrandžio skausmai. „Skausmas nerimsta, niekada tokių skausmų neturėjau, atrodo, jog manys viskas plyšta. Begalini pesimizmas, neviltis ir nusiavyllimas...“

Dar keli trumpesni įrašai spalio 25 ir 26 dieną. Šiandien sekmdienis. Dar vis esu ligoninėje. Šiandien išvežė du lenkus ir Polonskį — rusų-lenkų tipą iš Lietuvos...“

Spalio 29 d. bloknotelyje — dienoraštyje jis priverstas įrašyti tokius žodžius: „Konfiskuota iš manęs kratos metu 1941 metų spalio 29 d. su užrašais 14-oje lapu. — A. Stulginskis“.

Stulginskio dienoraštis nutruksta, nes čekistų operatyvinis būrys labai susidomėjo didelės grupės lietuvių nelegalia, „nusiakstama veikla“ Nižniaja-Polima rajono 7-ame lagerio punkte ir (vėliau) Tugač lagpunkte. Pirmiausia buvo areštuoti buvę Lietuvos kariuomenės kariškiai, jie galėjo daug padėti riaušių ar sukilimo atveju. Tai Lietuvos kariuomenės majoras Kazys Pamarneckas (areštuotas 1941 m. spalio 3 d.), pulkininkas Mykolas Gedgaudas (areštuotas spalio 9 d.), pulkininkas Povilas Dundulis (areštuotas lapkričio 9 d.) ir buvęs pasienio geležinkelio ruožo traukinio mašinistas Petras Ašmontas (areštuotas gruodžio 9 d.)¹⁹.

Ši lietuvių kalinių grupė atsidūrė Kasko miesto NKVD izoliatoriuje. Kalinius nuolat tardė. Aleksandras Stulginskis juos pažinojo, o jie pažinojo žymesnius Lietuvos lagerio kalinius lietuvius.

Kraslago NKVD čekistų operatyvinis skyrius netrukus su pasitenkinimu pažymėjo, kad tardant suimtuosius, išaiškinta „kontrevoliucinė grupė“, kurioje buvo „žymūs reakciniai buržuaziniai veikėjai Lietuvos buržuazinėse vyriausybėse, policijos valdininkai, fašistinių partijų lyderiai“²⁰. Dėl to 1942 m. sausio 2 d. areštuoti:

1. Stulginskis Aleksandras, buvęs Lietuvos prezidentas.
2. Šilingas Stasys, buvęs ministras.
3. Stanišauskis Jokūbas, buvęs ministras.
4. Tonkinas Juozas, buvęs ministras.
5. Tamošaitis Izidorius, buvęs ministras.
6. (išbraukta čekistų — turėtų būti Petras Ašmontas? — A.E.).
7. Aukštuolis Jonas, Lietuvos pasiuntinys.
8. Pošiūnas Antanas, Lietuvos kariuomenės pulkininkas leitenantas.
9. Čaplikas Viktoras, majoras.
10. Pranculis Jonas, majoras.
11. Vizgirdas Pranas, vyresnysis leitenantas.
12. Vabalas Pranas, leitenantas.
13. Šalkauskas Adolfas, policijos valdininkas.
14. Atkočiūnas Kazys, policijos valdininkas.
15. Januševičius Antanas, policijos valdininkas.

Taip Aleksandras Stulginskis atsidūrė Kasko tardymo izoliatoriuje. Pagal KGB bylos dokumentus, atrodo, kad sausio mėnesį Stulginskio netardė — leido „apsigalvoti“. Tačiau vasario pradžioje jis turėjo parašyti trumpą biografiją, nurodyti savo pažįstamus lageryje, jį klausinėjo apie Šilingą, Tonkiną, Tamošaitį, Aukštuolį, Pranculį, Čapliką, Gedgaudą. Stulginskis neigė, kad kiti kurie jį pasisakydavo antisovietiška. Vasario 5 dieną rašė kame parodyme teigė:

„Aš nieko neatsimenu, kad kas nors iš išvardintų asmenų man dalyvaudant pasisakytų nepatenkinti sovietų valdžia ir išsi-reikštų, kad SSRS kare su Vokietija patirs pralaimėjimą. Nieko neatsimenu apie tai, kad man esant reikėtų priešiška nusistatymą SSRS ir tikėtą Vokietijos pergale Šilingas, Stanišauskis, Pamarneckas, Gedgaudas, Ašmontas ir kiti lietuviai. Beje, tokio pobūdžio kalbos manęs ir nedomino, nes aš nuo pat karo pradžios buvau įsitikinęs, kad Vokietija galų gale pralaimės. Jei aš būčiau Vokietijos šalininkas ir manyčiau, kad ji gali nugalėti visą pasaulį, tai iš savo sodybos, esančios šalia Vokietijos sienos, bet kuriuo metu būčiau ir ją išvykęs, kaip tai darė kiti lietuviai, Vokietijos šalininkai“²¹.

Taigi Stulginskis kaltės nepripažino, nekaltino ir kitų su juo

kalėjusių lietuvių. Savo neišvirkimą į Vokietiją 1940 metais Stulginskis akcentuos ir vėliau savo raštuose pareiškimuose ir skunduose aukščiausiosios sovietų valdžiai. Jo nuomone, tai tam tikras lojalumo ir pasitikėjimo SSRS faktas, turintis palengvinti jo likimą. (Tai jis pabrėžė 1951 metais, kreipdamasis į SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidentą.)²²

Kraslago NKVD valstybės saugumo jaunesnysis leitenantas, vyresnysis čekistų skyriaus operatyvinis įgaliotinis Anciperovas tačiau stengėsi įrodyti Aleksandro Stulginskio kaltę. Anciperovas turėjo Stulginskio dienoraštį. Jo nuomone, dienoraštyje yra daugybė antisovietinių išsireiškimų, minčių. Tardydamas Stulginskį, jis išklaušinėjo apie dienoraščio santrumpas, frazes, rado užsifruotus (taip atrodė tardytojų) vardus ir asmenis. Po to pranešė saugumo leitenantui Dogadinui, kad rasti visi reikalingi įkalčiai ir galima parašyti „Nutarimą dėl kaltinimo įteikimo“²³. 1942 m. vasario 4 d. Dogadinas ir Anciperovas parašė tokį dokumentą.

Nutarimas yra klasikinės stalinistinių laikų „teisės“ dokumentas. Jame, remiantis įbaugintų žmonių parodymais, konstatuota, jog Aleksandras Stulginskis pakankamai kaltas, nes:

1) praityje buvo Lietuvos krikščionių demokratų partijos CK narys, ministras be portfelio, 1917-1920 metais Valstybės Tarybos pirmininkas (?), Lietuvos Respublikos prezidentas ir savo darbu „teikė pagalbą tarptautinei buržuazijai“;

2) NKVD kalinamas Kraslago užsiėmė nelegalia kontrevoliucine veikla, kuri pasireiškė taip: a) buvo aktyvus kontrevoliucinės formuotės, kurią sudarė buvę Lietuvos vadovai ir kariškiai

Kertinė paraštė

(Atkelta iš 1 psl.)

ne taip seniai pasirodžiusiame *Pasaulio lietuvių* (1994 Nr. 4), anaipol neprimena normalaus, Vakaruose įprasto, vieno ar kito motyvuoto atsako į kritiką. Užuo atskleidęs keblis situacijos priežastis, parodęs konflikto ištakas bei galimybes jį išspręsti, p. Nainys tesugeba užspūlti, ir beje, ne pačiu gražiausiu būdu, *Draugo* redaktorę Danutę Budokienę. Tiesa, tas metodas žinomas dar nuo Antikos laikų: „Pulk pats, idant nebūtum spėtas užpulti“. Sutikčiau su p. Vytutu Pluku iš Santa Monica (*Draugas*, 1994 m. gegužės 6 d., p. 6): „B. Nainys neturi pakankamai pilietinės drąsos pasakyti, kaip ten buvo. Jis neišdrįsta atsisotiti, žvelgti visuomenei į akis ir pasakyti tiesą: neapsižiūrėjau, suklydau, pražiopsojau, pasitikiu kitais, pritariu. Jis teisus, ergo — visi kiti klysta. Kaip kariuomenėje sakydavo, kad kuopos vadas „eina į koją“, tikrai visa kuopa ne...“

Išties, kaip kiti klysta? Ištarniam skaitytojui natūraliai gali kilti klausimas: o gal ir negali būti jokio deramai rimto pasiaiškinimo, jokių komentarų, jokio nepatogumo — gal taip knyga ir buvo sumanyta. Galbūt jie, grįžę į valdžią, norėjo kaip tik tokios knygos, kaip tik tokios nekompetuotos dokumentų šūsnies, iš kurios skaitytojui sužinotų, kaip skausmingai broliška SSRS gelbėjo lietuvių tautą, savo lešomis perkeldama pasauliniam komunizmo idealui (o, laimės žibury, trukdant išpuvusių lietuvių daly. Gal. Nebeliktų apskritai jokių dvejonių, jei pp. 5-10 galėtų išsiplešti panašiai kaip lapeliai iš bloknoto. Tuomet visai jokių abejonių galima būtų nepalikti ir be priekaištų indoktrinuojamam ateities skaitytojui. Nors šia proga p. Nainio tekstelis mažai tetrūdo. Menkiau susigaudančiam būsimajam lietuvių skaitytojui (o toks šaltinių rinkinys negalėjo būti rengiamas siauram istorikų rateliui) daug kas bus nežinoma ir todėl neaišku. Skubotame p. Nainio įvadelyje jis teras tik bendrybes, labai abstrakčiai įvertinančias tuometinį lietuvių tautos būvį. Bene reikėjo ta vertingą, į kelias eilutes sutelpiančią, p. Nainio informaci-

(teisengumo ministras S. Šilingas, propagandos o. ministras I. Tamošaitis, transporto ministras J. Stanišauskis, majoras J. Pranculis ir kt.) narys. Jie susivienijo, laukė SSRS pralaimėjimo Vokietijai, galvojo atkurti Lietuvos respubliką. Lageryje varė priešišką veiklą, nukreiptą prieš SSRS ir sovietų valdžią; b) dalyvavo nelegaliuose grupiniuose susirinkimuose, kuriuose svarstytų kontrevoliuciniai fašistiniai lietuvių pasirodimo kovai

(Nukelta į 3 psl.)

jos dalį pateikti leidinio pabaigoje, kaip paprastai ir yra daroma, jei, žinoma, nėra kam tokios svarbos knygos pradžia parašyti rimta, išsamų, istorinę perspektyvą brėžiantį įvadą, tiksliai ir be publicistinio patoso (tą palikim publikai), faktografiškai, detalai ir be skubos įvertinant dokumentuose atsispindintį laikotarpį, pateikiant nedviprasmiškas definicijas ir išvadas. Įžanginės istorikos Gedimino Rudžio pastabos — „Pratarmė“, neabejotinai profesionalesnės, tačiau neatstojančios būtinų tokios knygos atveju komentary ar bent jau, kaip anksčiau minėta, publikuojamų dokumentų vertei prilygstančio įvado.

Beje, gal ir būtų normalu skelbti tokią „kovų ir kančių“ istoriją kaip stalinizmo eros dokumentus, jei trėmimų istorija jau būtų sugulusi į daugiatomius politinių kalinių ir tremtinių liudijimus, profesionalų istorikų atliktus tyrimus, monografijas, studijas, kuriuose lagerių imperijai, pasmerkusiai sunaikinimui ir ištrėmimui ne vien lietuvių, būtų perskaitytas jos vertas nuosprendis. Tad neuostabu, jog šiomet taip parengta (ar neparengta?) knyga išsisklaidė audringa, nebūtinai visada racionaliai pagrįsta, visuomenės nepasitenkinimą. Buvęs tremtinys iš Klaipėdos Pranas Jankauskas rašo: „...[sąmoningai ar ne] dokumentai knygoje taip pateikti, kad perskačius juos susidarytų įspūdis, jog... jokių kančių, jokio smurto, netgi trėmimų, kaip tokių, mūsų tauta ir nepatyrė“ (*Naujasis dienovidis*, 1994 m. balandžio 29 d., Nr. 17, p. 5). Dokumentai geriausiu atveju lieka faktų palidijimai, juos galima nebet išskaičiuoti. Daugeliu atveju, atsimenant sovietinės moralės principus (kurie neišsisklaidė iš Lietuvos podraug su sovietine kariuomene), tokia galimybė nuolat tvyro ore, skaitant idėmiau šį nekompetuotų dokumentų rinkinį. Galima buvo paieskoti galbūt dar gyvų liudininkų, kurie pateiktų savo išgyvenimo versiją lygia greta skelbiamais dokumentais, tuo būdu skaitytojams sudarydami pilnesnį situacijos ar įvykio vaizdą.

Nejučiom pagalvoji: iš 445 dokumentinių šios knygos puslapių dar bent pusę tiek privalo sudaryti išsamūs, visapusiški komentarai, kuriuos greičiausiai turėjo parengti ne Vanda Kašauskienė ir ne Henrikas Šadžius. Pateikiu kelis faktus, kurie bent jau čia, aciū Dieviui, komentary nereikalauja: „Henrikas Šadžius g. 1930 XI 28 Jonavoje) tyrinėja Pabaltijo tarybinių respublikų darbininkų klases istoriją, socializmo ir komunizmo kūrmo Lietuvoje istorijos problemas. [...] Raštai: „Vilniaus pramonės darbininkų kultūrinio techninio lygio kilimas socializmo statybos laikotarpiu (1944-1953 m.)“, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 4 (Vilnius, 1964); „Lietuvos istorijos tarybinio laikotarpio periodizacijos klausimu“, *Komunistas*,

1966, Nr. 6; J. Žiugžda, H. Šadžius, „Lietuvių emigrantinė istoriografija apie 1918-1919 m. tarybų valdžios įtvirtinimą Lietuvoje“, *Istorijos klausimai*, (Maskva, 1969) Nr. 2“ (*Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, R-Z, Vilnius, 1971, p. 357). Čia pateikta tik mažoji dalis draugo H. Šadžiaus nuopelnų, kaip anksčiau būdavo privalu sakyti, Partijai ir Vyriausybei. Tačiau didžiausia bėda ne ta. Habituotas daktaras H. Šadžius kaip *ponas* Lietuvos istorijos labai nepadarė nieko, bet kaip *draugas* pakankamai pasižymėjo. Kita habituota daktarė — Vanda Kašauskienė, kurios biografinis čia nepateikiu, idant pernelg nesikartotiau — siūlyčiau dar sykį permesti akimis daktaro Šadžiaus nuopelnus ir tuo būdu nesunkiu bus susidaryti, kad ir nepilną, ne visai tikslų, buvusios Partijos Istorijos instituto prie Lietuvos Komunistų Partijos Centro Komiteto direktorės, Vilniaus Vinco Kapsuko universiteto Tarybų Sąjungos komunistų partijos katedros vedėjos, portretą.

Spėju, skaitytojams tikriausiai bus smalsu sužinoti, jog garsieji (ir lig šiol ne muziejuje, nuogramzdinti į spirtą, bet Lukiškių kalėjimo vienutėse) Lietuvos komunistų partijos vadai Mykolas Burkevičius ir Juozas Jarmalavičius (turbūt esam girdėję, jog šis dabar jau ganėtinai apkirosęs duetas atsakingas už 1991 m. sausio 13 d. žudynes Vilniuje) irgi yra buvę hab. dr. Kašauskienės pavaldiniai. Tokiu būdu... Jeigu kitus, būsimus toms paruostų ką tik paminėti profesoriai, šiuo metu turintys nemažai laisvo laiko, greičiausiai nebūtų kam benustebėti. Ir čia galima panaudoti vedamojo jau minėtame *Pasaulio lietuvių* pavadinimą — „Nuosekliu niekinimo keliu“. O kas juo žengia, pagalvokit patys...

Vietoj epilogo

Vytautas Kubilius yra rašęs, jog lietuviai gali skaudžiai didžiutis turėdami, ko gero, pačią turtingiausią kalinių ir tremtinių poeziją, išbūdintą kaip atspargą stalinizmo baisyboms. Ar didžiujomės? Ir kaip?

Mes turime justą pagarbą visiemis žuvusiems, dingusiems ir tebegyvenantiems lagerininkams, tremtiniams, politiniams kaliniams (oficialiai Sovietų Sąjungoje jie neegzistavo) visiems tiems, kas anuomet kasdien, kas nakt, kas ryt laukė mirties, nele-galiai svajodamas apie Lietuvą, kurie kasė kanalus svetimose žemėse, neišsivadėdami savosios, Sibire kirmo miksus, tiesę geležinkelius, rišo sielius. Mes turime nors taip pagerbti tuos, kuriems buvo atimta balso teisė, kurie neturėjo jaunystės ar vaikystės, kurių gyvenimas iki pat raudonojo sli-bino gaisties buvo pažymėtas nepilnavercio žmogaus — paniekos ir praeiksmo — ženklais. Tiems, kurie kaip tremtinė Agota Daugnoraitė-Vičiulienė (1929-1971) nuėsta kartu su grupe studentų lituanistų vietoj paskutinio žodžio teisme padeklamavo Lietuvai skirtą eileraštį. Tiems, kurie ten augino būsimajai Lietuvai vokus eileraštį. Tiems, kurie ten augino būsimajai Lietuvai vokus eileraštį. Tiems, kuriems buvo sakoma: „Jei gerai dirbsite, palaidosime su marškiniais“, tiems, kurie liko invalidais. Ar jie iš tų dokumentų supras, kodėl jie buvo išvežti? Ar jie supras? Juk pirmiausia jie, lagerininkai, yra šios tragiškos dramos personažai, kuriems bū-tina patirti tiesą, ir ne tokią, kokios kažkas kažkodėl nori (kaip paranku tokią knygą verstį į užsienio kalbas, kas ir buvo planuota — Stalinas atsisakė į skaitytojus su baltuoju Mesijo — žmonijos gelbėtojo — apsiuvalyti, bet tiesą, kurios pavidalas būtų prilygstantis žmonių patirtoms kančioms ir šiurpiai istorinei tikrovei.

Julius Keleras
Vilnius

Lietuvos prezidentas Aleksandras Stulginskis priima kariuomenės parada.

Aleksandras Stulginskis Sibiro lageryje

(Atkelta iš 2 psl.)

su sovietine valdžia klausimai. 1941 metų liepos mėnesį įvykusiame lietuvių kalinių masiniame susirinkime (7 lagerių punkte N. Poima skyriuje) kontrrevoliucinės formuotės dalyvis Šilingas pasakė kontrrevoliucinę kalbą. Jis kvietė kovoti prieš sovietų valdžią. Kaltinamasis Stulginskis dalyvavo šiame susirinkime;

c) Stulginskis su Šilingu, Stanišauskiu, Tonkūnu ir kitais svarstė nelegalaus lietuvių organizacinio komiteto klausimą;

d) su kitais kontrrevoliucinės formuotės dalyviais Stulginskis skleidė provokacinius gandus ir prasimanymus („vokiečiai užėmė Maskvą“, „bombarduojamas Novosibirskas“, „SSRS prasidėjo neramumai, sukilimas“);

e) nelegaliai rašė dienoraštį, jame fiksojo lagerio gyvenimo faktus. Dienoraštyje yra susitikimų, pokalbių su kontrrevoliucinės formuotės bendrininkais duomenų. Taigi Stulginskis padarė nusikaltimą, numatytą RTFSR Baudžiamojo kodekso 58-4, 58-10 II dalis ir 58-13 straipsniuose.

Nutariama:

Vadovaujantis RTFSR Baudžiamojo kodekso 128 ir 129 straipsniais patraukti A. Stulginskį teismo atsakomybėn²⁴.

1992 m. vasario 12 d. nutarimą pateikė susipažinti Stulginskiui. Po dokumentu yra Stulginskio parašas.

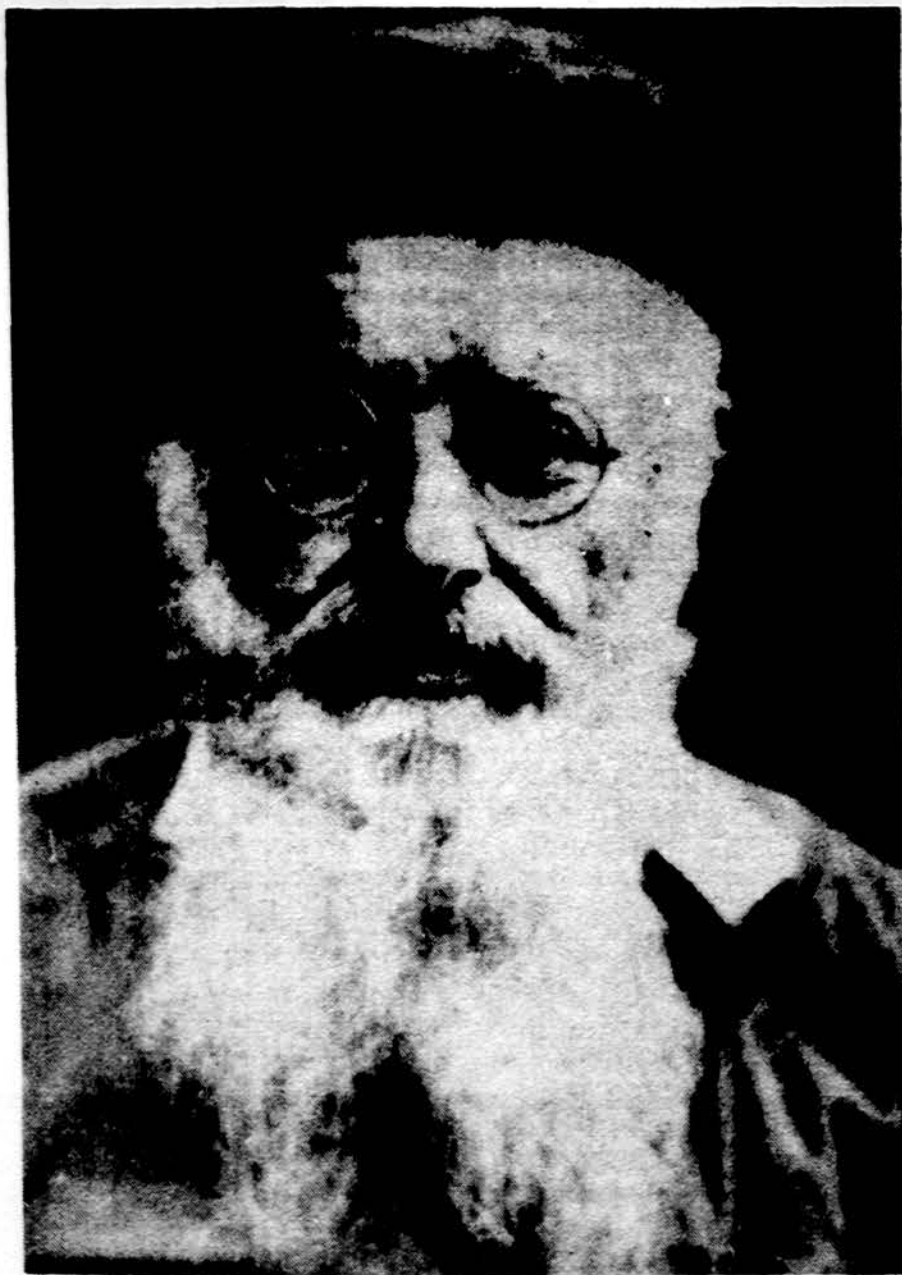
Taigi SSRS čekistai inkriminavo Stulginskiui veiklą nepriklausomos Lietuvos labui ir siūle jį už tai bausti pagal kitos šalies – RTFSR Baudžiamąjį kodeksą. Negirdėtas pasaulyje atvejais! Net prezidentavimas traktuojamas, kaip „pagalba tarptautinei buržuazijai“.

Dar naivesni kiti kaltinimai – gandai, kalbos ir priklausymas nesamam organizacijai.

1942 m. vasario 13 d. čekistas Anciperovas surengė visą eilę akistatų, kuriose per tardymus daug plepėję asmenys turį patvirtinti (o Stulginskis pripažinti) savo pasisakymus. Paeiliui buvo surengta Stulginskio akistata su J. Pranculiu, K. Pomernacku, J. Stanišauskiu. Stulginskis paneigė visus savo žodžius, neva pasakytus su jais kalbant. M. Gedgaudas per akistatą pareiškė, kad Stulginskis kalbėjęs apie Japonijos įstojimą į karą, kuris nulemsias SSRS galutinį pralaimėjimą²⁵. Stulginskis pareiškė, jog neatsimena tokio pokalbio su Tonkūnu ir Gedgaudu. Mašinistas P. Ašmontas teigė, jog Stulginskis politikavo kariškių grupėje lageryje „Bolsaja Rečka“²⁶. Stulginskis griežtai paneigė dalyvavęs antisovietinėje veikloje. Jis taip pat griežtai pareiškė, kad ir kiti lietuviai nedalyvavo antisovietinėje veikloje.

Nepasisekus akistatoms, NKVD operatyvinis įgaliotinis Anciperovas pareikalavo Stulginskio raštiškai pasiaiškinti dėl dienoraščio. Raštiškų parodymų preambulėje Stulginskis nurodė, kad savo gyvenimo dienoraštį pradėjęs rašyti dar mokyklos suole, todėl įvairių faktų fiksojimas – natūrali jo gyvenimo dalis. Minimi lagerio faktai nepanaudoti nei memuaruose, nei straipsniuose²⁷. „Lagerio gyvenimas pastatė mane į visai naujas sąlygas, aš maniau tiksliai labiau įdomius momentus iš to gyvenimo fiksuoti senu įpročiu, kad vėliau laisvalaikio dienoraščio pagalba geriau atsimintiau praeitį“, – nurodė Stulginskis savo paaiškinime. „Lagerio vadovybės leidimo dienoraščio vesti neturėjau, nes maniau, kad tai visai asmeniškias mano reikalas ir leidimo tam nereikia“²⁸.

Toliau Stulginskis paaiškino frazes, kurias Anciperovas rūpes

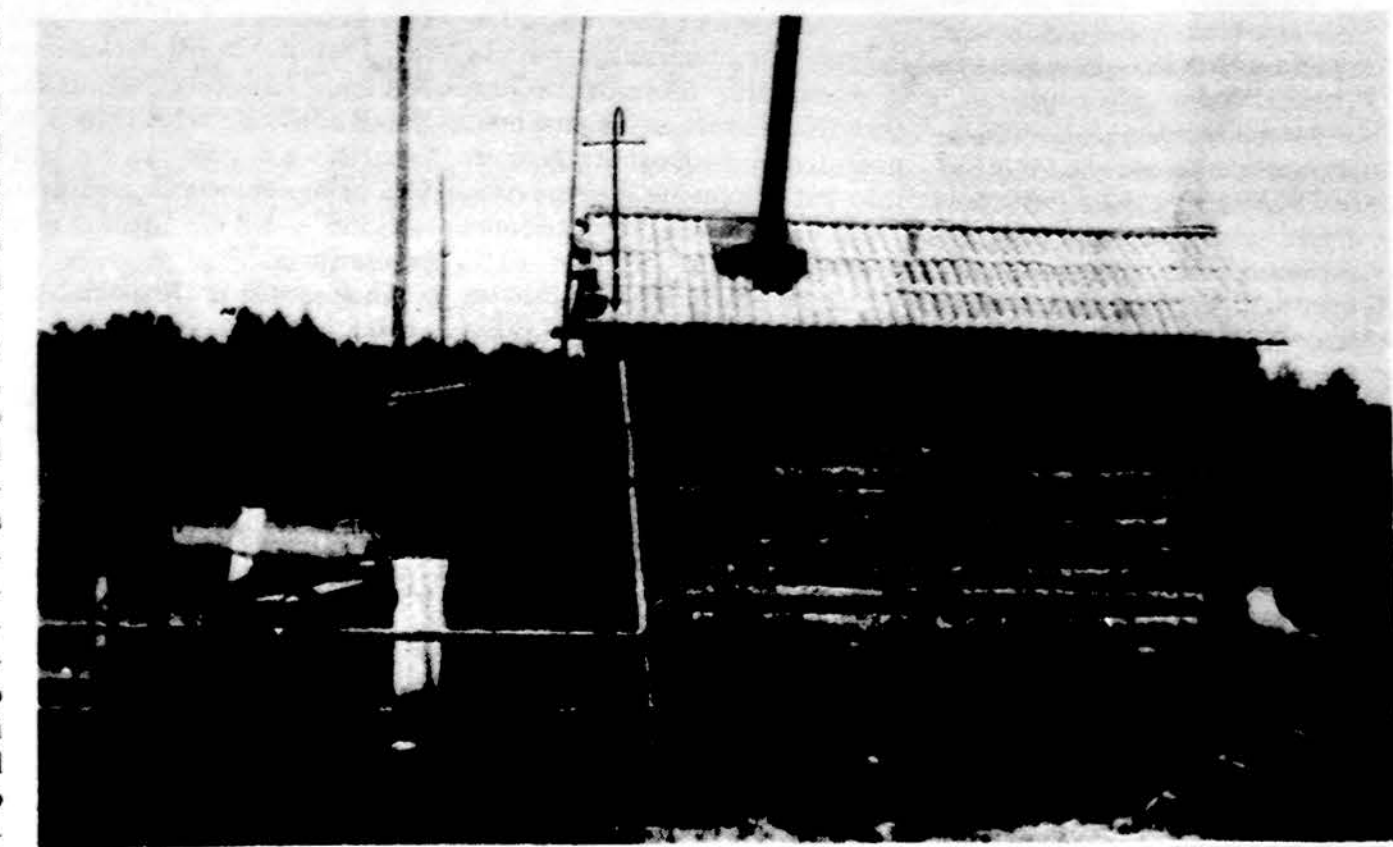

Sibiro tremtinys Aleksandras Stulginskis Kraslago lageryje.

tingai išrinko iš jo dienoraščio. Paaiškinimai labai taupūs, dvilapiai netgi savotišku sarkazmu: „Kas tas „V“ mano dienoraštyje, kuris man pasakojo apie vokiečių veržimąsi ir Raudonosios armijos sumuimą, pasakyti negaliu, nes negaliu dabar atsiminti jo tikrosios pavardės“. Tikrai lageryje ejo gandai, kad Sibire yra daug bėglių, kad dezertyrai slapstosi miškuose ir panašiai. „Tačiau iš kur ejo gandai, aš nežinau. Dabar aš neatsimenu, kas tas „D“, kuris sakė, kad užimtas Kijevas ir Tula“. Toliau dar gražiau – „„V“ gal reiškia Vokietiją“²⁹. Ir tai apie savo dienoraštį!

Tiesa, Stulginskis „iklimpo“, nes vienas lenkui (turbut A. Polonskiui – A.E.) įdavė laišką, adresuotą marijonų ordino vadovui Pranui Bučiui (Čikaga, JAV). Čia jau čekistas Anciperovas įžiūrėjo „tarptautinius kontrrevoliucinius ryšius“.

Anciperovas pareikalavo, kad Stulginskis aprašytų visus apsilankymus užsienyje, paminėtų savo pažįstamus užsienyje. Šiame dokumente Stulginskis nurodė, kad 1910-1913 metais jis mokėsi Vokietijoje, Halle'je, 1919 metais du kartus vyko į Vokietiją Lietuvos Valstybės Tarybos reikais. Be to, 1924 metais tris savaites gydydėsi Vokietijoje, tais pat metais dar gydydėsi Prancūzijoje. Ten buvo vieną mėnesį. Be to, tada aplankęs Italiją, kelias dienas buvęs Romoje, po dienos Neapolyje ir Florencijoje. Vykęs su žmona, o ji lydėjęs sekretorius

Namelis, kuriame paskutiniuosius metus Adžeromo gyvenvietėje gyveno Aleksandras ir Ona Stulginskiai. Dabar jį pritaikytas kalvei, uždegtas šiferio stogas, pakito aplinka.

Fotografuota S. Voskresenskio 1990 metų birželio mėnesį.

2. NKVD kaltinamoji išvada (1942 balandis)

Dogadino ir Anciperovo pasirašytą kaltinamąją išvadą 1942 m. balandžio 4 d. savo parašu patvirtino Krasnojarsko krašto NKVD valdybos vyriausiasis valstybės saugumo prokuroras Semionovas, o balandžio 28 d. – Krasnojarsko krašto prokuroras Dorogovas. Šio dokumento originalas gautas per Lietuvos ambasadą Maskvoje iš Rusijos VRM informacijos biuro. Pagal ten esančią bylą, lapai numeruoti nuo 143 iki 170, tačiau Rusijos VRM informacijos biuras paaiškino, jog daugiau dokumentų apie Stulginskį jie neturi. Tai netiesa, nes SSRS VRM dar 1989 metais išleistame žinyne¹ rašė, jog SSRS VRM archyve laikomi Kraslago 1940-1947 metų operatyvinio skyriaus dokumentai, ten yra įrašas: „materialy po razrabotkie Stulginskisa A. D., byvszego prezidenta burž. Litvy“. Tiesa, knygutė, kurią archyve aptiko kolega E. Grunskis, turi grifą „Sekretno“...

Dėl dokumento išskirtinės svarbos (tai originalus stalininės Temidės „paminklas“) jo dalis, liečiančias Aleksandrą Stulginskį, pacituosime ar kiek galint tiksliau atpasakosime, nes kitaip gali pradingti visa to kraupaus meto atmosfera ir skaitytojas gali likti atitolęs nuo realios 1942 metų lagerių atmosferos.

„Kaltinamąją išvadą“ atpasakosime.

Kraslago NKVD operatyvinis čekistų skyrius pradėjo gauti medžiagą, liudijančią, kad lageryje lietuvių kalinių kontingente suaktyvėjo „prieiški buržuaziniai-nacionalistiniai kontrrevoliuciniai elementai“. Tai buvę „žymūs kontrrevoliucinių fašistinių partijų ir organizacijų nariai, buržuazinės vyriausybės ministrai, aukšto laipsnio karininkai, iš dalies Lietuvos policijos valdininkai“, kurie, esą, varo „nelegalią organizuotą kontrrevoliucinę vokiškos-fašistinės krypties veiklą“.

Išankstinio tardymo metu nustatyta:

„1941 m. liepos pradžioje iš Lietuvos SSR į KRASLAGO NKVD atvyko lietuvių kalinių etapas, susidedantis iš represuotų, socialiai pavojingų kontrrevoliucinių elementų.“

Nuo pat pradžių buvusių Lietuvos žymių buržuazinių nacionalistų profašistinė grupė pradėjo ypač aktyvią antisovietinę kenkiamąją veiklą.

Pagal socialinę-klasinę sudėtį šią grupę daugiausia sudaro buvę dvarininkai, buožės, stambūs savininkai, Smetonos vyriausybės ministrai, aukštieji karininkai ir policijos valdininkai.

(Nukelta į 4 psl.)

Antanas A. Jonynas

IR RYTAS PATEKA RAUDONAS

*Ir rytas pateka raudonas
tarytum kraujo pritaškyta
prie negyvos dienos madonos
ropoja angelas mažytis*

*kiek tūžmasties tuose veiduose
kryžiuojas peiliai akyse
toks purvinas žmogaus vidus
tokia šiurkšti žmogaus dvasia*

*ir sminga vidurin aikštės
raudonas spindulys kaip durtuvas
yra bausmė nėra kaltės*

*ir Viešpats šį paveikslą kurdamas
sutrunka – ir vilties neturtas
jam regis žvelgiančiam iš ateities*

LIETUVIŠKA KELIONĖ

*Plieno juosta
ir sidabro juosta
debesim nujuostantis dangus
tavo pilko amžino
sijono klostės
virš geležinkelio tunelio angos*

*ir pelynų spalvos
raištis virš tavo galvos*

*ir kelionė
be pabaigos*

*baisūs žmonės
neįžiūrintys vienas kito
šitame baisiame perone
ir šautuvų šompolai
beda į šonus
ir blyksi pensnė*

*ir pelynų spalvos
skarelė ant tavo galvos*

*aš kitam vagone
sidabriniam kitam vagone
gyvuliniam kitam vagone
kuo toliau nuo manęs
tu artyn į mane*

*ir pelynų spalvos
vėliava virš tavo galvos*

ir kelionė be pabaigos

*įkaltusi stogo skarda
kūdikio mano – naujoji karta
aš nežinau kito krašto
kur taip lengva*

ir už tai nusilenkiama

*mano kūdikis miršta sapnuodamas
laisvė tarsi puodelis paduodamas
nešvaraus geležinio vandens
pasakyk man už kokias nuodėmes
tas žmogus niekados negyvens*

*ir kaip žodžiai kaip žodžiai kaip žodžiai
byra juodo garvežio suodžiai*

*o kelionė
be pabaigos
o pelyno rožių vainiką
patys dedame sau ant galvos*

*ir pelynų spalvos
dangus Lietuvos*

LAPTEVŲ JŪROS SALOS

*Ten neatskrenda paukštis
apie kurį tu galvoji
mylimoji
ten neatskrenda paukštis*

*ten neatbėga pelė
viršum tavo kopo
net poliarinė lapė
nesukrebėda savo nagais*

*ir jie niekada neateis
žvangėdami vario medaliais
su leidimais ir atleidimais
jie niekada neateis*

*vaike mano kūdiki mano
užpustytas prie Laptevų jūros
tavo tėvas nieko neturi
tai kas liko
nėra gyvenimas*

* * *

*Šiandien
šventieji yra jau išmirę
šiandien jų karstai
rūpestingai sunumeruoti
jie tvarkingai išmirę mūsų šventieji
mes jau galime juos surūšiuoti
jie jau tapo mūsų siešios inventorium*

*glebiais savo pirštais
mes išplėšom šventuosius iš kalendorių*

* * *

*– Aš netikiu šis miestas neprasmegs
kai jį užplūs skėriai ir elgetos
– gyvenime nėra prasmės
bet lieka galimybė išsigelbėti*

*– įsminga durtuvas birželio vidury
į griuvantį ir priemiesto koplytį
– gyvenimas tik praveria duris
visai negeisdamas iš mūsų pasityčiot*

*– tačiau atleisk juk tai yra grėsmė
ir ją suvokęs aš jaučiuosi vargeta
– gyvenimas nebūna be prasmės
ir jokios galimybės išsigelbėti*

PRO VAGONO RATŲ BILDESĮ

*Tu dar regėsi kaip pušų
teptukai piešia danguje
neryškius debesis viršum
išimylėlių kurie
švelniojo birželio žolėje
plevens kaip debesys ore*

o mes jau būsimė toli

*tu dar regėsi kaip trobų
stogais nuslysta spinduliai
vakariai glostantys abu
išimylėlius kurie
pažinę meilę tobulai
plevens kaip debesys ore*

o mes jau būsimė toli

*o mes jau būsim taip toli
ta tolima taip greit artės
kaip susapnuot net negali
klaikiausiam vasaros sapne
nėščia sesuo suriks ir išprotės
užkaltame kaip karstas vagone*

tu dar regėsi dar regėsi dar regėsi

Iš Antano A. Jonyno eilėraščių rinktinės *Nakties traukinys* (Vilnius, 1991), už kurią poetui buvo paskirta tradicinė Lietuvos rašytojų sąjungos premija, įteikiama Trijų karalių dieną – sausio 6.

Aleksandras Stulginskis

(Atkelta iš 3 psl.)

Žymi jų dalis praeityje buvo kontrrevoliucinių fašistinių tautininkų, krikščionių demokratų, ūkininkų sąjungos ir kitų partijų lyderiai ir aktyvūs nariai, taip pat ir kontrrevoliucinių fašistinių organizacijų, kaip antai karinės organizacijos „Šaulių sąjunga“, vadai.

Nuo pirmųjų atvykimo į lagerį dienų tarp šios grupės asmenų ėmė reikštis bendra priešiška antisovietinė ir kontrrevoliucinė fašistinė kenkimo nuotaika, užmegzti glaudūs asmeniniai kontaktai ir sankalbiai dėl kontrrevoliucinės veiklos lageryje, numatant galimą sukilimo rengimą.

To įkvėpėjais ir pradininkais tapo žymiausi ir įtakingiausi šio lietuvių kontrrevoliucinio nacionalistinio elemento grupės nariai:

1) ŠILINGAS S.A. — praeityje Lietuvos nacionalistinės partijos „Santara“ — demokratine sąjunga? organizatorius, buvęs teisingumo ministras.

2) TAMOŠAITIS I.A. — ideologas, kontrrevoliucinės fašistinės tautininkų partijos CK narys, buvęs propagandos ministras — artimiausias Smetonos patarėjas.

3) STULGINSKIS A.D. — kontrrevoliucinių fašistinių krikščionių demokratų partijos ir ūkininkų sąjungos organizatorius, buvęs Lietuvos, židantas.

4) STANIŠAUSKIS I.A. — tautininkų partijos lyderis ir buvęs ryšių ir susiekimo ministras.

5) TONKŪNAS I.M. — buvęs švietimo ministras.

Sudarę iniciatyvinę grupę šie asmenys konspiratyviai tarėsi savo siaurame rate; svarstė tarptautinės padėties klausimus, padėtį sovietų-vokiečių fronte, būsimą Lietuvos valstybinę santvarką, taip pat savo požiūrį į įvykius lageryje ir savo elgesio lageryje nuostata.

Tokiose pasitarimuose jų dalyviai išsakydavo nesutaikomą ir priešišką požiūrį į sovietinę valstybinę sistemą ir viningą siekį atkurti vadinamąją „nepriklausomą“ Lietuvos valstybę su kontrrevoliucine fašistine santvarka.

Dėl to reikštas pasitenkinimas tuo, jog laikinai vokiečių okupuotoje Lietuvoje jau veikia Vokietijai palanki, „nors ir marionetinė“, bet kontrrevoliucinė fašistinė vyriausybė, apie kurią lageryje plito gandai.

Toks buvo bendras antisovietinis ir kontrrevoliucinis iniciatyvinės grupės požiūris į SSRS karą su Vokietija. Tuose pačiuose pasitarimuose šiuo klausimu buvo reikšiamas noras, kad SSRS būtų sutriuškinta ir tvirtas įsitikinimas tuo, beje, reikštas aiškiai germanofiliskos nuotaikos ir simpatijos vokiečių fašizmui.

Taip pasitarimų metu dalyviai kalbėjo apie gyvavusią Lietuvoje pogrindinę kontrrevoliucinę fašistinę sukilėlių organizaciją, kuri turėjo ryšį su fašistinių emigrantų „Berlyno komiteto“ organizaciniu centru, prieš karą skleidusiu tarp lietuvių gyventojų kontrrevoliucinius šio komiteto atsisaukimus.

Ši kontrrevoliucinė vokiška fašistinė orientacija ir nuostata, kad SSRS pralaimės karą, taip pat kontrrevoliucinė veikla Lietuvoje praeityje, nulėmė ir praktinę priešišką veiklą lageryje ir jau išvardintos anksčiau kaltinamųjų vadovaujančios formuotės branduolį.

Ypač aktyvų kryptingą ir organizacinį vaidmenį lageryje kontrrevoliucinės formuotės veikloje vaidino buvęs ministras ŠILINGAS, šiam tikslui panaudojo savo autoritetą tarp nacionalistinio kontrrevoliucinio lietuvių kalinių elemento ir ypač savo oratorinius sugebėjimus.

1941 metų liepos viduryje masiniame lietuvių susibūrimo lageryje

Aleksandro Stulginskio nuotrauka iš NKVD tardymų 1942 metais bylos.

rio zonoje, kuriame dalyvavo apie 100 žmonių, ŠILINGAS pasakė kontrrevoliucinę kalbą, kurioje, keldamas nacionalistines nuotakas ir priešišką požiūrį į sovietų valdžios priemones Lietuvoje, kvietė lietuvius „organizuotis“ greit sugrįžti į tėvynę, turėdamas galvoje vokiečių laimėjimus fronte ir neišvengiamą SSRS pralaimėjimą.

Be to ŠILINGAS ragino nesiraišyti anketose SSRS piliečiais, įtikindamas dalyvius sovietines santvarkos nestiprumu.

Susibūrimo dalyvavo šioje byloje kaltinami kontrrevoliucinės formuotės dalyviai: STULGINSKIS, TONKŪNAS, STANIŠAUSKIS, AUKŠTUOLIS, POMERNACKAS, GEDGAUDAS, DUNDULIS, AŠMONTAS, ATKOČIUNAS.

Šį susibūrimą organizuoti padėjo Stanišauskis ir Tonkūnas, kurie stabdė praeinančius lagerio zonoje lietuvių kalinius, siūlydami jiems elgtis tyliai ir tvarkingai, nes esą „teisingumo ministras Šilingas sakys kalbą“.

Turėdamas tikslą nacionalistinės kalbos paruošti lietuvių kalinių mases ŠILINGAS 1941 metų birželio mėnesį tame pat lageryje aktyviai varė antisovietinę kenkėjišką agitaciją, kalbėdamas atsitiktinai susirinkusių kalinių grupėse.

Vėliau, vadovaudamiesi kontrrevoliucine fašistine nuostata, jog tikrai neišvengiamas SSRS pralaimėjimas ir sovietų santvarkos žlugimas pačiu artimiausiu metu, vildamiesi greitai sugrįžti į tėvynę Lietuvą, — STULGINSKIS, ŠILINGAS, STANIŠAUSKIS, TAMOŠAITIS, TONKŪNAS ir jų artimiausi bendraminčiai varė priešišką veiklą, telkdami lageryje kontrrevoliucinę organizaciją, siekiančią sukilimo būdu išsilaivinti iš lagerio, jei SSRS pralaimės ir šalies viduje kils politiniai sunkumai.

Betarpiškai kontrrevoliucinės organizacijos sukūrimo klausimu ŠILINGAS, STANIŠAUSKIS, STULGINSKIS, TAMOŠAITIS ir kiti 1941 metų liepos mėnesį lagerio zonoje ne vieną kartą tarpusavyje turėjo slapтус pokalbius.

Tuo pat laiku tame pačiame lageryje lagerio zonos kieme kontrrevoliucinės organizacijos sudarymo klausima specialiai svarstė ŠILINGAS ir STANIŠAUSKIS, o po to su TONKŪNU, ir priėjo išvados, jog būtina sukurti nelegalų renkamą lietuvių „komitetą“, kaip koalicinę lietuvių masinės viso lagerio kontrrevoliucinės formuotės antisovietinę organizaciją.

„Komiteto“ sukūrimo iniciatoriumi tapo buvęs susisiekimo ir ryšių ministras STANIŠAUSKIS, kuris siūlė suformuoti „komitetą“, išrenkant atstovus bendrame šio lagerio padalinio kalinių lietuvių susirinkime.

Kiti kontrrevoliucinės formuotės dalyviai siūlė sukurti „komitetą“ atstovus renkant iš kiekvieno barako.

Svarstytas taip pat visų lageryje lietuviams atstovaujantis „komitetas“, kaip renkamos organizacijos sudarymo, variantas.

Būsimoji, žymiai platesnė „komiteto“ veikla projektuojama buvo SSRS pralaimėjus, jos centras numatytas Krasnojarsko mieste.

Į „komitetą“ narius numatytos buvusių Lietuvos buržuazinės vyriausybės narių — ministrų kandidatūros, — būtent: STULGINSKIO, ŠILINGO, TAMOŠAIČIO, TONKŪNO, STANIŠAUSKIO.

„Komiteto“ sudarymo klausimai svarstyti ne tik tarp bendrininkų.

Taip 1941 metų liepos mėnesį tame pačiame lageryje darbo metu ir kitą kartą lagerio zonoje STANIŠAUSKIO iniciatyva „komiteto“ organizacijos klausimai svarstyti jo brigadoje.

Kartu su tuo, masinių provokacinių, kenkėjiškų gandų ir išmislų, plūstančių į lagerį, įtakoję apie neva pasakiusius vokiečių-fašistų kariuomenės laimėjimus sovietų-vokiečių fronte, net „apie Maskvos paėmimą“, taip pat po ŠILINGO kvietimo „organizuotis“, labai suaktyvėjo priešiški lietuvių elementai, ypač žymūs buvę karininkai, pvz., pulkininkai, majorai, taip pat buvę policijos valdininkai.

Susiklosčius tokiai padėčiai 1941 metų liepos viduryje tame pat lageryje, jo zonoje, į ŠILINGĄ, kaip į autoritetą, kreipėsi lietuvis KEDYS I., norėdamas išsiaiškinti ŠILINGO nuomonę, ką reikia daryti lietuviams šioje aplinkybėmis — numatant greitą įvykių atomazgą.

Į ŠILINGĄ kreipėsi KEDYS I. — buvęs žurnalistas, Lietuvos kariuomenės savanoris, tarnavęs žvalgu į vyriausiu raštininku Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo žvalgybos skyriuje. Priklaušė socialdemokratų partijai ir kontrrevoliucinėms fašistinėms organizacijoms „Darbo federacija“, „Lietuvos jaunimas“, religinei pavasarininkų organizacijai „Šaulių sąjunga“, savanoriams.

Tame pokalbyje ŠILINGAS davė KEDŽIUI nurodymą imtis jauniems lietuviams, konkrečiai jam, KEDŽIUI, iniciatyvą sukuriant lageryje kontrrevoliucinę lietuvių organizaciją ir skleidžiant kontrrevoliucinio turinio atsisaukimus, siekiant paruošti lietuvių kalinius aktyviems veiksams.

Vėliau, pagal šio ŠILINGO duotą KEDŽIUI instrukciją, 1941 metų liepos mėnesio pabaigoje, siekiant praktiškai įgyvendinti kontrrevoliucinę užmačią, grupė KEDŽIO vadovaujamų buvusių lietuvių karininkų parengė tris egzempliorius kontrrevoliucinio turinio atsisaukimų, kurie turėjo būti perskaityti kalinių lietuvių barakuose.

Su KEDŽIO redaguotu atsisaukimo tekstu ŠILINGAS buvo iš anksto supažindintas per kontrrevoliucines grupes nari STONĮ ir atsisaukimo turinui ŠILINGAS pritarė.

Be jo, su atsisaukimo iš anksto buvo taip pat supažindintas STULGINSKIS, kuris taip pat pritarė atsisaukimo tekstui.

Nurodyta kontrrevoliucinė buvusių karininkų grupė, KEDŽIUI aktyviai dalyvaujant, neapsiribojė atsisaukimo platinimu, bet nu-

matė barakuose surengti rinkimus nelegalaus „komiteto“, kuris iniciatyvinės grupės buvo numatytas antisovietine organizacija, apie ką KEDYS sužinojo per buvusį majorą PRANCULI, kurio kandidatūra numatyta šio lietuvių susivienijimo lagerio punkte nelegaliu vadovu.

Tolėsnė įvykių raida ir nusikalstama kontrrevoliucinės formuotės veikla buvo nutraukta, imantis priemonių.

Dešimt atsisaukimų platinimo dalyvių su KEDŽIU priešakyje buvo areštuoti, beje, šios grupės byla tardymo užbaigta atskiru procesu.

Beje, ŠILINGAS — kaip šios kontrrevoliucinės grupės įkvėpėjas byloje nebuvo patrauktas atsakomybėn.

Drauge su tuo dauguma kontrrevoliucinės formuotės dalyvių, tarp jų ir buvę įkvėpėjai, šioje byloje kaltinami STULGINSKIS, ŠILINGAS, TAMOŠAITIS, TONKŪNAS ir STANIŠAUSKIS, 1941 metų liepos pabaigoje ir rugpjūčio pradžioje buvo perkelti į kitą lagerio punktą.

Būdami naujame lagerio punkte kontrrevoliucinės formuotės dalyviai savo priešiškos veiklos nenutraukė. Palaikydami tarpusavyje glaudžius asmeninius santykius, jie tęsė organizacinį lietuvių kalinių paruošiamąjį darbą, vartydami antisovietinę kenkėjišką agitaciją.

Tuo pat metu nelegaliuose sambūriuose ir pasitarimuose antisovietinė kenkimo dvasia svarstė karinių įvykių eigą, komentavo provokacinius gandus, kaip antai, apie „Maskvos užėmimą“, „Novosibirsko bombardavimą“, „neramumus šalies viduje“, „su- kilimo netvarką Krasnojarske“ ir pan.

Dėl šių gandų buvo samprotaujama ir apie galimybę greičiau sugrįžti į tėvynę Lietuvą.

Sambūriai vykdavo įvairiose vietose: lagerio zonoje ir barake, pirtyje, žiovykloje, kitose lagerio visuomeninėse vietose, taip pat darbo vietoje 1941 metų rugpjūčio-rugsėjo mėnesių laikotarpiu; kontrrevoliucinės formuotės dalyvių sudėtis ir skaičius buvo įvairūs.

Tokiomis aplinkybėmis pradėjo aktyviai kontrrevoliucinę veiklą nauja buvusių karininkų ir iš dalies buvusių policininkų grupė, vadovaujama buvusio majoro POMERNACKO, kuris būrė apie save labiausiai priešiškus elementus.

Dar būdamas buvusiam lagerio punkte, POMERNACKAS palaikė ryšį ir bendravo su kaltinamaisiais ŠILINGU, TONKŪNU ir kt. ir dalyvavo jų sambūriuose, kurių metu tarp įvairių klausimų svarstymo buvo komentuojama ir egzistavusios Lietuvoje sukilėlių organizacijos ir Berlyno lietuvių komiteto veikla.

Būdamas šiame lagerio punkte, POMERNACKAS kontrrevoliucinės formuotės dalyvių sambūriuose pasisakydavo ŠILINGO nuostatai dvasia, be to, šiuose sambūriuose atskirais atvejais dalyvavo taip pat kaltinamieji STULGINSKIS, ŠILINGAS, TONKŪNAS.

1941 metų rugpjūčio 17 dieną sambūrio metu barake POMERNACKAS kvietė dalyvaujančius organizuotis, sabotuoti lageryje darbus, siekiant išsaugoti moralines-fizines jėgas ir būti pasiruošusiems sukilimui išsilaivinti iš lagerio ir sugrįžti į tėvynę.

Tame sambūryje dalyvavo kaltinami byloje kontrrevoliucinės formuotės dalyviai: TONKŪNAS, GEDGAUDAS, DUNDULIS, AŠMONTAS, ATKOČIUNAS, VABALAS, VIZGIRDAS, POŠIUNAS, ŠALKAUSKAS. Aktyviai reaguodamas į POMERNACKO kalbą, vienas iš sambūrio dalyvių — AŠMONTAS išreiškė pyktį bolševikų adresu ir grasino susidoroti, kai tik tam susidarys galimybė.

Šiame sambūryje POMERNACKAS ir AŠMONTAS komentavo Hitlerio knygą „Mein

Kampf“ („Mano kova“) ir reikė išitikinimą Hitlerio plano dėl žaibiško karinio SSRS sutriuškimo sėkme.

Panašaus pobūdžio sambūriai, tik dalyvaujant mažesniame kontrrevoliucinės formuotės dalyvių skaičiui, vyko ir darbo vietoje, pertraukų metu, beje, šiais atvejais POMERNACKAS vaidino svarbų vaidmenį, kurstydamas antisovietines kenkėjiškas nuotakas.

Drauge POMERNACKAS varė stiprią antisovietinę kenkėjišką agitaciją ir skleidė aršius provokacinius gandus tarp kalinių, kalbėdamasis su atskirais lietuvišiais. POMERNACKAS paleido ir provokacinį gandą „apie kalinių sukilimą artimiausiam lagerio punkte“ ir „neramumus Krasnojarske“.

Drauge su tuo siaurame kontrrevoliucinės veiklos įkvėpėjų rate tarp ŠILINGO, STULGINSKIO, TONKŪNO, TAMOŠAIČIO ir STANIŠAUSKIO atsinaujino „komiteto“ sukūrimo svarstymai, bet jo organizavimas buvo laikomas per ankstyvu, nes „padėtis sovietų-vokiečių fronte nepakankamai išsiaiškėjo“, nors įsitikinimo SSRS pralaimėjimu nuotaikos ir toliau vyravo.

Tolėsnė kontrrevoliucinės formuotės organizuota veikla šiuo atveju buvo nutraukta areštavus pagrindinius dalyvius, aukščiausiu išvardintus šioje byloje. [...] „Tardyti kaltinamieji: I. STULGINSKIS Aleksandras Dominiko, gimęs 1885 metais, Lietuvos SSR, Kretingos apskrityje ir valsčiuje, Jokūbavo miestelyje, lietuvis, SSRS pilietis, buvęs dvarininkas, turėjęs iki 150 ha žemės, išsilavinimas bendras vidurinis — baigė gimnaziją ir specialius aukštasis — žemės ūkio institutą Vokietijoje, vedęs, neteistas, iki arešto vertėsi žemės ūkiu savo dvare.“

T. 11. b. 1. 149.

KALTINAMAS tuo, kad praeityje buvo Lietuvos kontrrevoliucinių fašistinių krikščionių demokratų partijos ir ūkininkų sąjungos organizatoriumi ir CK nariu, užėmė valstybės tarnybos nario, ministro ir Lietuvos prezidento postą ir visa savo veikla dalyvavo aktyvioje kovojė prieš revoliucinį judėjimą.

Būdamas įkalintas NKVD KASLAGE tapo iniciatyvinės lietuvių grupės nariu, kuriant lageryje nelegalią kontrrevoliucinę fašistinę sukilėlių organizaciją, dalyvavo nelegaliuose pasitarimuose šiuo klausimu su kaltinamaisiais byloje ŠILINGU, TONKŪNU, TAMOŠAIČIU, STANIŠAUSKIU. Su jais svarstė nelegalaus „komiteto“ sukūrimą, turėjusio tikslą išsilaivinti lietuvių kalinius iš lagerio sukilimo būdu ir sugrįžimą į Lietuvą SSRS pralaimėjimo atveju. Per lietuvių kalinį KEDĮ palaikė organizacinį ryšį su kontrrevoliucine buvusios karininkijos grupe, platinusios antisovietinius atsisaukimus, kvietusius sukurti kontrrevoliucinės organizacijos ir aktyviai veikti. KEDYS supažindino su atsisaukimo tekstu, kurio redakcijai jis pritarė. Rašė dienoraštį, kuriame fiksovo duomenis apie lagerį, esančius valstybinę paslaptimi, apie sargybos kovinį pajėgumą, jos sudėtis ir ginkluotės sustiprinimą. Bandė nelegaliu būdu susisiekti su Marijonų vienuolių ordino vadovu Romoje — lietuviu BŪČIU [...]“.

1920-1927 m. laikotarpiu buvo ūkininkų sąjungos organizatoriumi ir CK nariu.

Užėmė postus: Lietuvos valstybės tarnybos nario 1917-1920 m., ministro be portfelio ir žemės ūkio ministro 1919 m., Steigiamojo Seimo pirmininko 1920 m. ir Lietuvos prezidento 1920-1926 m.

Pažįstamas su buvusiu Teisingumo ministru ir kaltinamuoju byloje ŠILINGU S. A. nuo 1918 m. iš valstybės tarnybos laikų, kurios nariais abu buvo. Kaip buvęs prezidentas, pažįsta kaltinamąjį byloje diplomata AUKŠTUOLĮ iš jo diplomatinės veiklos tuo laikotarpiu.

Būdamas NKVD KASLAGE jokia antisovietinė veikla jis pats kaip ir ŠILINGAS neužsiėmė. ŠILINGO požiūris į SSRS lojalus kaip ir kitų žinomų jam iš Lietuvos ir lagerio lietuvių. Neatsimena ir nežino, kad kas nors iš jų reikštų nepasitenkinimą Sovietų valdžia. Taip pat nieko nežino apie jų priešišką veiklą. Jis pats laikosi antisovietinių, kenkėjiškų požiūrių, bet pokalbiuose pasisakydavo ŠILINGO nuostatai dvasia, be to, šiuose sambūriuose atskirais atvejais dalyvavo taip pat kaltinamieji STULGINSKIS, ŠILINGAS, TONKŪNAS.

1941 metų rugpjūčio 17 dieną sambūrio metu barake POMERNACKAS kvietė dalyvaujančius organizuotis, sabotuoti lageryje darbus, siekiant išsaugoti moralines-fizines jėgas ir būti pasiruošusiems sukilimui išsilaivinti iš lagerio ir sugrįžti į tėvynę.

Tame sambūryje dalyvavo kaltinami byloje kontrrevoliucinės formuotės dalyviai: TONKŪNAS, GEDGAUDAS, DUNDULIS, AŠMONTAS, ATKOČIUNAS, VABALAS, VIZGIRDAS, POŠIUNAS, ŠALKAUSKAS. Aktyviai reaguodamas į POMERNACKO kalbą, vienas iš sambūrio dalyvių — AŠMONTAS išreiškė pyktį bolševikų adresu ir grasino susidoroti, kai tik tam susidarys galimybė.

Šiame sambūryje POMERNACKAS ir AŠMONTAS komentavo Hitlerio knygą „Mein Kampf“ („Mano kova“) ir reikė išitikinimą Hitlerio plano dėl žaibiško karinio SSRS sutriuškimo sėkme.

Panašaus pobūdžio sambūriai, tik dalyvaujant mažesniame kontrrevoliucinės formuotės dalyvių skaičiui, vyko ir darbo vietoje, pertraukų metu, beje, šiais atvejais POMERNACKAS vaidino svarbų vaidmenį, kurstydamas antisovietines kenkėjiškas nuotakas.

Drauge POMERNACKAS varė stiprią antisovietinę kenkėjišką agitaciją ir skleidė aršius provokacinius gandus tarp kalinių, kalbėdamasis su atskirais lietuvišiais. POMERNACKAS paleido ir provokacinį gandą „apie kalinių sukilimą artimiausiam lagerio punkte“ ir „neramumus Krasnojarske“.

T. 11. 150-153, 154-158, 171-177, 178-182, 183“.

Toliau kaltinamosios išvados padarytos Stasiui Šilingui, Izidorui Tamošaitiui, Antanui Pošiūnui, Adolfui Šalkauskui, bet jas

praleisime. Stulginskio kaltinamoji išvada tokia:

„Remiantis surinkta medžiaga KALTINAMI:

1. STULGINSKIS Aleksandras Dominiko, gimęs 1885 metais, Lietuvos SSR, Kretingos apskrityje ir valsčiuje, Jokūbavo miestelyje, lietuvis, SSRS pilietis, buvęs dvarininkas, turėjęs iki 150 ha žemės, išsilavinimas bendras vidurinis — baigė gimnaziją ir specialius aukštasis — žemės ūkio institutą Vokietijoje, vedęs, neteistas, iki arešto vertėsi žemės ūkiu savo dvare.“

T. 11. b. 1. 149.

KALTINAMAS tuo, kad praeityje buvo Lietuvos kontrrevoliucinių fašistinių krikščionių demokratų partijos ir ūkininkų sąjungos organizatoriumi ir CK nariu, užėmė valstybės tarnybos nario, ministro ir Lietuvos prezidento postą ir visa savo veikla dalyvavo aktyvioje kovojė prieš revoliucinį judėjimą.

Būdamas įkalintas NKVD KASLAGE tapo iniciatyvinės lietuvių grupės nariu, kuriant lageryje nelegalią kontrrevoliucinę fašistinę sukilėlių organizaciją, dalyvavo nelegaliuose pasitarimuose šiuo klausimu su kaltinamaisiais byloje ŠILINGU, TONKŪNU, TAMOŠAIČIU, STANIŠAUSKIU. Su jais svarstė nelegalaus „komiteto“ sukūrimą, turėjusio tikslą išsilaivinti lietuvių kalinius iš lagerio sukilimo būdu ir sugrįžimą į Lietuvą SSRS pralaimėjimo atveju. Per lietuvių kalinį KEDĮ palaikė organizacinį ryšį su kontrrevoliucine buvusios karininkijos grupe, platinusios antisovietinius atsisaukimus, kvietusius sukurti kontrrevoliucinės organizacijos ir aktyviai veikti. KEDYS supažindino su atsisaukimo tekstu, kurio redakcijai jis pritarė. Rašė dienoraštį, kuriame fiksovo duomenis apie lagerį, esančius valstybinę paslaptimi, apie sargybos kovinį pajėgumą, jos sudėtis ir ginkluotės sustiprinimą. Bandė nelegaliu būdu susisiekti su Marijonų vienuolių ordino vadovu Romoje — lietuviu BŪČIU [...]“.

T. 11. 150-153, 154-158, 171-177, 178-182, 183“.

Toliau kaltinamosios išvados padarytos Stasiui Šilingui, Izidorui Tamošaitiui, Antanui Pošiūnui, Adolfui Šalkauskui, bet jas

teiktas Juozui Tonkūnui ir Jokūbui Stanišauskiui. Dar daugiau kaltinimų pateikta Stasiui Šilingui.

Aleksandras Stulginskis, Izidorius Tamošaitis, Juozas Tonkūnas, Stasys Šilingas buvo uždaryti į Kanko miesto kalėjimą, kiti 14 kaltinamųjų — į NKVD Kraslago centrinį tardymo izoliatorių. Iš Anciperovo pažymos aiškėja, kad įsukundėjai — Polosa, Gaibutovičius ir Polonskis paleisti iš lagerio. Tiesa, Polonskis šiek tiek padėjo Stulginskiui. 1942 metais Kaune dukte Aldona Stulginskaitė gavo iš jo pranešimą, kad tėvas kalinamas. Lieka neaišku, kaip jis atsiuntė tą pranešimą.

Aleksandras Stulginskis pradėjo laukti teismo ar OSSO (Osobojje sovietščanieje — ypatingas pasitarimas) nutarimo, bėgo dienos, padėtis nesikeitė.

1941-1942 metų žiema buvo pati sunkiausia Gulago vergams. SSRS nesėkmės fronte, suirusi lageryų kalinių aprūpinimo sistema, šalčiai nusinešė tūkstančius gyvybių. Tikriausiai areštas, tardymas, o vėliau Kanko kalėjimas padėjo Stulginskiui išlikti gyvam. Vargu ar jis su tokia sveikata lageryje būtų ištvėręs.

NUORODOS

1. Beteisis kalinys

1 1941 metų rugpjūčio-rugsėjo mėnesių Aleksandro Stulginskio dienoraščio vertimas į rusų kalbą. LTSR KGB archyvas. B. 42880/3. T. 2. L. 138.

2 Ten pat. L. 138.

3 Ten pat. L. 139.

4 Artemjev, V. P. Rezhim i ochrana ispravitelno-trudovych lageri MVD. Issledovanie i materialy. Muenchen, 1956. C. 107-108.

5 Aleksandro Stulginskio dienoraštis. LTSR KGB archyvas. B. 42880/3. T. 2. L. 139.

6 Ten pat. L. 140.

7 Ten pat.

8 KGB vyr. tardytojo kapitono Melnikov'o 1961 m. rugsėjo 18 d. išvada dėl Stulginskio ir kitų bylos. Ten pat. T. 5. L. 261-270.

9 Aleksandro Stulginskio 1941 m. rugsėjo 1 (?) d. dienoraštis. Ten pat. T. 2. L. 141.

10 Ten pat. L. 141-142.

11 Artemjev, V. P. Rezhim... P. 103-104.

12 Ten pat. P. 104-105.

13 Ten pat. P. 106.

14 Aleksandro Stulginskio dienoraštis. T. 2. L. 132.

15 Ten pat. L. 133.

16 Ten pat. L. 135.

17 Ten pat. L. 136.

18 Toliušis, Z. Mano kalėjimai. Vilnius, 1991. P. 187.

19 1942 m. sausio 3 d. nutarimas pradžiai tardymo laiką. LTSR KGB archyvas... T. 2. L. 184-185.

20 Ten pat.

21 Aleksandro Stulginskio 1952 m. vasario 5 d. raštiški parodymai tardymui. Ten pat. L. 146.

22 Kreipimosi teksto projektas yra Aleksandro Stulginskio 1951 m. spalio 28 d. laiške Onai Stulginskienei. ASDK.

23 LTSR KGB archyvas... T. 2. L. 153.

24 Ten pat.

25 Akistatų protokolai. LTSR KGB archyvas... T. 2. L. 157-164.

26 Ten pat. L. 167.